

Zoeken naar de Naam

Het overkomt mij af en toe dat ik een boek lees dat me helemaal pakt. Zo'n boek is de roman *Dit zijn de namen* van de Nederlandse schrijver Tommy Wieringa. Een diepzinnig en spannend verhaal dat raakt aan wat zich in onze wereld afspeelt, aan echt menselijke verlangens en aan de grote vragen des levens. Eén van die grote vragen is de vraag over God – wie, wat, hoe, waarom?

Wieringa zei zelf in een interview dat hij geen boodschap had in zijn boek, maar een vraag: hoe ontstaat religie? *'96 procent van de mensheid gelooft in een Opperwezen. Dat is iets ongelooflijks, iets zo omvattends, daar staat mijn verstand bij stil. Hoe komt het dat mensen in de woestenij toch grijpen naar het geloof in iets dat boven hen is?'* Hier is dus één van de 4% niet-gelovigen aan het woord, die in de roman een antwoord zoekt – een fascinerend en ontroerend antwoord.

De roman kent twee verhaallijnen die allebei over een reis gaan. Een groepje vluchtelingen die door de steppe trekken op weg naar het beloofde land, Europa. En Pontus Beg, een politiecommissaris in Michailopol, een stad ergens in de voormalige Sovjet Unie, die vanuit zijn op alle vlakken stilgevallen leven, via een ontmoeting met de laatste Jood in de stad op zoek gaat naar zijn Joodse wortels. Aan het einde van het verhaal kruisen de lijnen elkaar als de overlevers van het groepje vluchtelingen in de stad aankomen en Beg zich over hen en vooral de jongen uit de groep ontfermt en hun reis, die een onverwachte religieuze wending had genomen, onderdeel wordt van zijn eigen godsdienstige zoektocht.

Het groepje naamloze vluchtelingen sjokt door de steppe op weg naar het beloofde land. Door mensensmokkelaars zijn ze via een nagebootste grenspost in de steppe gedropt. Ze denken dat ze al in het beloofde land zijn aangekomen, op weg naar de eerste stad, terwijl ze door de immense, troosteloze steppe op weg zijn naar een door corruptie, verpaupering en leegte geteisterde stad van hun oude wereld. Hun tocht duurt eindeloos lang en wordt een overlevingsstrijd waar alle menselijkheid uit verdwijnt – het is de *survival of the fittest*, met steeds nieuwe slachtoffers. Migratie is altijd een menselijke zoektocht naar overleven – wie dit verhaal leest, beseft dat er nooit een einde aan komt, al verandert men ons rijke Westen in een concentratiekamp omheind door prikkeldraad en beton met een steeds strenger vluchtelingenbeleid. Het gaat om overleven en het verlangen naar een nieuw, vrij bestaan, waar mensen hun leven voor op het spel blijven zetten.

Maar het groepje is meer dan alleen vluchtelingen op weg naar een nieuw bestaan. *Dit zijn de namen*, is de titel van de roman. Dat zijn de eerste woorden van het tweede boek van de Bijbel, in het Hebreeuws *Sjemot* genoemd, Namen, in de christelijke traditie is de titel *Exodus*, Uittocht. Het is het bijbelboek dat gaat over het volk Israël die bevrijd uit de slavernij van Egypte de Rode Zee doortrekken, de woestijn in, op weg naar het beloofde land. De tocht door de woestijn wordt uiteindelijk een reis van veertig jaar, een tocht van overleven, dwalen, willen terugkeren. Aan het begin van de reis vindt er een beslissende

Godsontmoeting plaats, als God bij de berg Sinaï een verbond met zijn volk sluit en zijn Torah aan Mozes geeft. Ook het groepje vluchtelingen doet een diepingrijpende religieuze ervaring op. Aan het begin van hun reis komen ze in een verlaten dorp aan, waar de jongen in een lege, uitgebrande kerk belandt en voor het altaar het uitkermt als een gewond dier – God is weg, heeft hen verlaten. Maar dat zal veranderen, dankzij één van hen. De Ethiopiër, Afrika genaamd, is anders dan de rest: zijn huidskleur, hij blijft altijd op afstand en hij is de enige die medemenselijkheid toont, door de lange man te verzorgen. Door dit anders zijn wordt hij ook de zondebok, beschuldigd van een boos oog en de oorzaak van alle ellende. Uiteindelijk slaat een van hen hem zijn schedel in en blijkt een ander het hoofd van Afrika te hebben afgesneden om als een afgod of talisman mee te nemen. In het verhaal gebeurt wat de Franse filosoof René Girard het zondebokmechanisme heeft genoemd: de andere, de mens die vreemd is, wordt vanwege een ellendig lot dat hen treft en vermeend kwaad dat hij hen aandoet door de groep vermoord, maar die moord wordt ook een offer waardoor men (uit wroeging?) de zondebok als slachtoffer gaat vereren en uiteindelijk denkt door hem te worden beloond. In het verhaal krijgen ze dromen waarvan ze denken dat de vermoorde hen zo de weg wijst, ze vinden een dorp met nog één oude bewoonster van wie ze de wintervoorraad stelen om te kunnen overleven en gaan zich zien als uitverkorenen die door de dood van de zwarte op wonderlijke wijze zijn gezegend en bewaard. Zo beschrijven de overlevenden aan Pontus Beg de moord op Afrika als een religieuze ervaring, die voor Beg de exodus van zijn voorvaders heel dichtbij brengt, en aan de andere kant hem ook als een geval van afgoderij, baälsdienst toeschijnt. En zo zijn we bij de centrale vraag van de schrijver: hoe ontstaat religie? Is het een vorm van collectieve neurose, zoals Freud het ontstaan van godsdienst verklaarde? Beg is aan het einde van het boek onder de indruk van hun tocht en geloof. En tegelijk beseft Beg dat het een ongezond geloof, afgoderij is – een vorm van religie die opbloeit in de woestijn waar de menselijkheid is opgeslokt door de wil om te blijven leven, een afgodendienst, zoals de kinderen van Israël onderaan de berg Sinaï hun eigen gouden kalf maakten, omdat Mozes te lang wegbleef.

Als lezer vraag je je af of dit nu religie is: een rauwe, naakte vorm van bloed, offer, het lot dat onverwacht omslaat, het wonder dat geschiedt ... Maar je vraagt het je af, omdat Wieringa in de andere verhaallijn een ander zicht geeft op godsdienst. Dat is het zicht op commissaris Beg, die door een ontmoeting met de laatste Joodse Rabbijn in Michailopol zijn Joodse wortels ontdekt. Begs leven is tot stilstand gekomen: op zijn 53^e beginnen de eerste ouderdomskwalen de kop op te steken, zijn enige ervaring met zacht, geborgen leven is zijn maandelijksse nacht met Zita, zijn huishoudster die dat als een onderdeel van haar werk ziet, hij weet zich staande te houden in de corrupte en lege wereld door bescheiden mee te doen, veel, maar nooit teveel te drinken én door de oude Chinese wijsheden die een moreel houvast geven in het chaotische, lege en bij tijden vuile bestaan als politiemans in Michailopol. De ontmoeting met de vermoeide, rancuneuze rabbijn Zalman Eder, die het als laatste Jood in de stad niet meer zo nauw neemt met de regels van de Torah, zet zijn leven echter in beweging. Hij gaat op zoek naar de Joodse wortels van zijn moeder, van wie hij als kind een Jiddisch liefdesliedje heeft geleerd. En hij begint zich te verdiepen in de Joodse traditie. Zijn verlangen naar

zijn wortels is diep existentieel: het gaat om een nieuw leven, om gereinigd worden. Het is niet voor niets dat een aantal keren de mikwe, het bad voor de rituele reiniging, een rol speelt bij Begs zoektocht. *'Een druppel viel. Begs hart kromp omdat hij al zo lang niet zo'n sereen geluid gehoord had. De rimpeling op het water stierf vlug weg. Hij zou zich willen uitkleden, de treden afdalen tot op de bodem van het bassin, zijn lichaam onderdompelen, het reinigen van het vuil van de wereld. Zelfs van het vuil dat er niet afging, zou hij zich schoonwassen. Een nieuwe ziel. Daar diep in de aarde, bij het magische water, leek zoiets werkelijk mogelijk. Wat een aangename, troostende gedachte ... Zijn oude ziel afleggen, dat rafelige, versleten ding, er een nieuwe voor in de plaats krijgen. Wie wilde dat niet? Wie zou zoiets afwijzen?'* Echt geloven, echt Jood-zijn is voor hem ondergaan in het water en herboren, met een nieuwe ziel opstaan - schoongewassen van het vuil van de wereld. Iets waarnaar hij intens verlangt en waarvoor hij tegelijk terugschrikt - uiteindelijk gaat hij in het verhaal niet het water in, ook al nodigt de rabbijn hem uit. Hij blijft een Jood bestaande uit één deel toeval en twee delen geruststelling, maar ook van één deel twijfel en één deel schaamte (p. 273). Hier herken ik in Beg de zoektocht van veel gelovigen en nog-niet gelovigen vandaag. Tussen het toeval van uitverkoren zijn, geraakt worden en de geruststelling van een grote traditie met heilige woorden en voorbeelden waaraan je je kunt optrekken en de twijfel over wat nu echt waar is en de schaamte over ons schamele geloof dat het vuil van ons bestaan en de wereld eraf kan worden gewassen.

Hoe dan ook, er verschijnt in de roman een tweede vorm van religie. Die van de Joodse traditie, begonnen met eenzelfde woestijnreis als het groepje vluchtelingen in de steppe, met eenzelfde ervaring van uitgekozen zijn, wonderlijk gered en geleid worden door God - het gebeuren waarover het bijbelboek *Dit zijn de namen* vertelt. Waar Beg het verhaal van de vluchtelingen en hun religieuze ervaring nog wel in lijn met de oerervaring van Israël wil zien, wijst rabbijn Eder dit resoluut van de hand.

Hoewel Beg niet overtuigd is, kiest hij wel voor het Jodendom - kan hij anders, vraag je je af, als zoon van een Joodse moeder? Hij heeft het plan de jongen, die Saïd Mirza, de gelukkige prins in het Arabisch, blijkt te heten, als zijn zoon te adopteren en hem als Jood op te voeden en daarna naar Israël te laten emigreren. De jongen zal een goede Jood zijn, met de woestijnreis achter de rug en het beloofde land (een nieuw leven en letterlijk het bijbelse beloofde land) voor hem. Een andere optie als illegaal in Michailopol of voorbij de grens als hij er al doorheen zal geraken, is veel minder te verkiezen.

Zo begint het nieuwe leven voor de jongen, maar ook voor Beg. Die gaandeweg door de ontdekking van zijn godsdienst en de ontmoeting met de vluchtelingen al meer losraakt van het vuil van de wereld. Hij verzet zich tegen de corrupte burgemeester en andere autoriteiten die de gevonden vluchtelingen kunnen gebruiken voor hun eigenbelang. Hij komt voor hen op. In het ziekenhuis neemt hij het kind dat is verwekt tijdens de reis en in Michailopol door de vrouw ter wereld gebracht van haar over, kort voor ze sterft. Zo staat hij - die kinderloos was, zonder toekomst - opeens met een kind in zijn armen, die hij ook Saïd Mirza noemt. En hij adopteert dus de andere Saïd Mirza om hem toekomst te geven.

Het slot van het boek toont een glimp van nieuw leven - de vrouw en de jongen uit de groep komen tot leven. De vrouw, talloze malen verkracht, brengt het kind ter wereld om daarna te sterven. En Beg offert zich voor de andere Saïd, de jongen uit de groep, op. Twee offers die leven brengen - van een andere inhoud dan het offer van 'Afrika', de zondebok, die door de anderen werd vermoord in de waanzin van het overleven, met het wonderlijke gevolg van hernieuwde energie en levenskracht voor de overlevenden.

Ik sluit af met de gedachten van de filosoof René Girard (voor zover ik die begrijp). Girard zegt dat het unieke van de bijbelse religies, het Jodendom en Christendom, is dat ze het zondebokmechanisme ontmaskeren door vanuit het gezichtspunt van het slachtoffer te kijken. Als je zo naar het verhaal kijkt, dan zie je in 'Afrika' een onschuldig slachtoffer. De enige die nog in staat bleef tot goedheid en toch of juist daarom werd vermoord door de groep. Zijn dood is dus niet goed, maar kwaad of 'satanisch' in de woorden van Girard. Dat geldt ook als de groep denkt door dit offer te zijn gered. Die opvatting is heidens en afgodisch.

Het offer van de vrouw om ten koste van haar eigen leven het kind te dragen is echter een ander offer, namelijk je vrijwillig wegcijferen voor het leven van anderen, zoals Beg dat minder vergaand ook doet. Hij ontfermt zich over de zondebokken van Michailopol - vluchtelingen, die er als geesten uitzien, de vuilnisbakken leeghalen en ook nog moord hebben gepleegd (en hoe snel kunnen vluchtelingen niet als zondebokken worden gezien?). Het zijn deze offers die iets laten zien van echte, vruchtbare religie, waarin geofferd wordt uit liefde, waarin de ziel wordt schoongewassen van het vuil, waar het kwaad wordt gezuiverd door het goede (en niet door ander kwaad). Ze lijken geïnspireerd op het offer van Christus, dat volgens Girard dé ontmaskering en omkering is van het heidense zondebokmechanisme.

Wieringa heeft in zijn roman geen antwoord gegeven. Ik proef er wel het verlangen in naar die reinigende ervaring, naar een nieuw leven of naar een nieuwe naam - een echte naam waarin we tot onze bestemming komen. *Dit zijn de namen* vertelt twee van die zoektochten naar dat nieuwe leven, beide verbonden met de bijbelse woestijnreis naar het beloofde land. 'De rabbijn had gezegd dat elke Jood, waar en wanneer hij ook ter wereld was, zichzelf moest beschouwen als een vluchteling uit Egypte, een zwerver in de woestijn ...', zo bedenkt Beg zich ergens. Misschien moeten wij dat ook doen: op weg naar het beloofde land, op zoek naar de echte God die zich geeft en offert en naar een leven het waard is om je ervoor te offeren.

Naar aanleiding van Tommy Wieringa, *Dit zijn de namen* (Amsterdam: Bezige Bij 2012)